

Tomasz Browarek (Lublin)

Uwagi na temat sytuacji mniejszości żydowskiej w Polsce po 1989 roku

Wstęp

Czasy PRL nie były dobrym okresem dla mniejszości żydowskiej. Jedynie w pierwszych latach po II wojnie światowej społeczność ta mogła cieszyć się względnie swobodnym rozwojem życia politycznego, kulturalnego, oświatowego i gospodarczego. Koniec lat 40. XX wieku przyniósł już likwidację Centralnego Komitetu Żydów w Polsce i tym samym żydowskiego życia politycznego. W jego miejsce powstało jedynie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce. Ograniczeniu uległy również pozostałe formy życia mniejszości żydowskiej.

W tym czasie w wyniku pogromów i mordów na ludności żydowskiej oraz niechęci Żydów do pozostania w kraju, gdzie zginęły ich całe rodziny, stałe trwały wyjazdy tej ludności z Polski. Czynnikiem sprzyjającym emigracji było również powstanie państwa Izrael, które chętnie przyjmowało żydowskich emigrantów. Kolejna fala wyjazdów miała miejsce wraz z odwilżą polityczną 1956 r., kiedy to działacze komunistycznych pochodzenia żydowskiego zaczęto obarczać winą za wypaczenia okresu stalinizmu.

Wydarzeniem, które niemal zlikwidowało na pewien czas życie żydowskie w Polsce była kampania antysemita i fala emigracji po marcu 1968. Pierwsze przejawy ożywienia pojawiły się na przełomie lat 70. i 80., kiedy powołano do życia Żydowski Uniwersytet Latający. Po wprowadzeniu stanu wojennego działania idące w podobnym kierunku wspierane były przez ówczesne władze, szukające międzynarodowego uznania i uwiarygodnienia. Dlatego też zezwolono na wznowienie przez Joint działalności w Polsce, zorganizowano uroczyste obchody 40. rocznicy powstania w getcie warszawskim oraz odremontowano synagogę im. Nożyków w Warszawie, a pod koniec lat 80. zezwolono na działalność w Polsce Fundacji Rodziny Nissenbaumów, opiekującej się m.in. zniszczonymi cmentarzami żydowskimi i synagogami.

Faktycznym przełomem w rozwoju życia mniejszości żydowskiej w Polsce były jednak zmiany polityczne zapoczątkowane w 1989 r., które stworzyły warunki nieskrępowanego funkcjonowania środowisk żydowskich. W tym czasie wszystkie

mniejszości narodowe i etniczne w Polsce uzyskały możliwości sprzyjające rozwojowi tożsamości narodowej i etnicznej, pielęgnowania odrębności językowej czy religijnej.

Przedstawiając w artykule strukturę demograficzną, życie religijne, działalność kulturalną i oświatową mniejszości żydowskiej w analizowanym okresie autor stara się odpowiedzieć na pytanie, czy po 1989 r. można mówić o odnowie życia żydowskiego w Polsce? Próbuje też dokonać charakterystyki tej mniejszości we współczesnej Polsce.

Struktura demograficzna

Do 2002 r. w Narodowych Spisach Powszechnych (NSP) nie było pytań o narodowość ani język ojczysty. Do tego czasu dane dotyczące liczebności mniejszości żydowskiej opierały się głównie na szacunkach badaczy, organizacji żydowskich oraz Głównego Urzędu Statystycznego (GUS). W 1992 r. pracownicy Zespołu Wyznań Religijnych i Narodowości GUS przeprowadzili dwa badania ankietowe dotyczące liczebności mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce. Wyniki z ankiety skierowanej do urzędów wszystkich gmin w Polsce wykazały ok. 3 tys. Żydów. W drugiej, rozproszonyj wśród zarządów głównych organizacji mniejszości narodowych, liczebność mniejszości żydowskiej szacowano na 6–10 tys. osób¹. Podobne szacunki (ok. 10 tys.) podawali w latach 90. XX w. badacze oraz Światowy Kongres Żydów². Spis Żydów polskich przygotowany przez Joint pod koniec lat 90. wykazał natomiast 4500 Żydów. Z tej liczby 40% mieszkało w Warszawie. Według tych danych była to społeczność starzejąca się, gdyż 51% było w wieku powyżej 66 lat, 34% było w grupie lat 41–65, 10% miało od 26 do 40 lat i jedynie 5% miało mniej niż 26 lat³.

W NSP 2002 przynależność do mniejszości żydowskiej zadeklarowało 1055 osób, a w następnym spisie powszechnym w 2011 r. takich deklaracji było już 7353. W NSP 2011 można było podać podwójną identyfikację narodową (dwa pytania o narodowość) i wśród osób deklarujących narodowość żydowską 1600 osób identyfikowało się tylko z narodowością żydowską, a 5400 podawało narodowość żydowską razem z identyfikacją polską. Wśród osób deklarujących narodowość żydowską jedynie 33,1% stanowiły deklaracje pierwsze (w pierwszej kolejności osoby te identyfikowały się z narodem żydowskim)⁴. Analizując pytania dotyczące używania języka ojczystego NSP

¹ *Wyznania religijne. Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce. Informator dokumentacyjno-statystyczny*, Warszawa 1993, s. 141-143.

² T. Browarek, *Uwarunkowania polityki etnicznej państwa polskiego po 1989 roku*, Lublin 2018, s. 323; M. Specjał, *Życie społeczne i religijne ludności żydowskiej w Polsce w okresie transformacji* [w:] *Mniejszości narodowe i etniczne w procesach transformacji oraz integracji*, red. E. Michalik, H. Chałupeczak, Lublin 2006, s. 341.

³ H. Datner, *Współczesna społeczność żydowska w Polsce a Zagłada* [w:] *Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944–2010*, red. F. Tych, M. Adamczyk-Garbowska, Lublin 2012, s. 666.

⁴ *Struktura narowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań*

2011 wykazał, iż 98,6% Żydów w Polsce porozumiewa się w domu językiem polskim, a dla 90% jest to jedyny, którym posługują się w domu. Tylko 2,8% podało język hebrajski i/lub jidysz jako język kontaktów z najbliższymi⁵. Te dane pokazują jednoznacznie, jak bardzo społeczność polskich Żydów identyfikuje się z polskim narodem i polskim językiem.

Obecne rozmieszczenie skupisk mniejszości żydowskiej nie uległo zasadniczym zmianom w porównaniu z okresem powojennym. Żydzi żyją w Polsce w rozproszeniu, głównie w dużych miastach, między innymi w Warszawie, Wrocławiu i Krakowie. Stąd największe skupiska tej mniejszości odnotowano w NSP 2011 w województwie mazowieckim (2690 osób), dolnośląskim (880 osób) i małopolskim (745 osób). W pozostałych województwach Żydzi stanowią grupy od 557 osób w województwie śląskim, do 77 osób w województwie opolskim⁶. Według danych z 2011 r. mniejszość żydowska najliczniej zamieszkiwała duże miasta, takie jak Warszawa (2113 osób), Wrocław (555 osób), Kraków (525 osób) i Łódź (305 osób)⁷.

Zdaniem Andrzeja Rykały po 1989 r. największe społeczności żydowskie w Polsce, liczące od kilkudziesięciu do kilkuset osób, znajdowały się w Warszawie, Katowicach, Wrocławiu, Łodzi, Szczecinie, Krakowie, Wałbrzychu, Żarach, Legnicy, Gliwicach, Bielsku-Białej, Częstochowie, Lublinie, Dzierżoniowie, Gdańsku, Bytomiu i Włocławku. Oprócz tego Żydzi, którzy nie stworzyli własnej reprezentacji środowiskowej, mieszkali w Poznaniu, Rzeszowie, Radomiu, Białymstoku, Bydgoszczy, Zielonej Górze, Nowej Soli i Tarnowie oraz w mniejszych miastach Dolnego i Górnego Śląska, a także w regionie łódzkim. Były to jednak niewielkie grupki lub osoby, które pielegnowały swoją żydowskość indywidualnie, utrzymując jednak kontakty z zorganizowanymi społecznościami żydowskimi⁸.

Mniejszość żydowska jest, według wyników NSP 2011, jedną z bardziej zurbanizowanych społeczności, gdyż 88,34% stanowią mieszkańcy miast. Społeczność ta ma również dość osobliwą strukturę wieku, wśród której mamy do czynienia z największym udziałem osób w wieku produkcyjnym (81,14% przy średniej krajowej wynoszącej 64,39%) oraz stosunkowo małymi udziałami skrajnych kategorii wiekowych⁹.

2011, Warszawa 2015, s. 31.

⁵ Tamże, s. 76-77, 80.

⁶ Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011 — mniejszości narodowe i etniczne oraz język regionalny, Mniejszości narodowe i etniczne oraz społeczność posługująca się językiem kaszubskim — liczebność wg województw, <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/mniejszosci/wyniki-narodowego-spis/6999,Mniejszosci-narodowe-i-etniczne-oraz-spolcznosc-poslugujaca-sie-jezykiem-kaszub.html> (16.12.2021).

⁷ Mniejszości narodowe i etniczne oraz społeczność posługująca się językiem kaszubskim wg powiatów w 2011 r., <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/mniejszosci/wyniki-narodowego-spis/7990,Mniejszosci-narodowe-i-etniczne-oraz-spolcznosc-poslugujaca-sie-jezykiem-kaszub.html> (16.12.2021).

⁸ A. Rykała, *Przemiany sytuacji społeczno-politycznej mniejszości żydowskiej w Polsce po drugiej wojnie światowej*, Łódź 2007, s. 232-235.

⁹ Osoby w wieku przedprodukcyjnym stanowią 5,99%, a w wieku poprodukcyjnym 12,87%. Wyniki Narodowego Spisu Po-

Kolejną cechą charakterystyczną mniejszości żydowskiej, którą wykazał spis powszechny, jest bardzo duży odsetek osób z wyższym wykształceniem. Takie osoby stanowią 52,80% całej społeczności żydowskiej w Polsce (przy średniej ogólnopolskiej 16,99%)¹⁰.

Życie religijne

Według wyników NSP 2011 r. mniejszość żydowska jest najbardziej „zlaicyzowaną” wśród mniejszości narodowych i etnicznych. Tylko 3360 Żydów należy do jakiegoś wyznania. Ponad 31% Żydów nie identyfikuje się z żadnym wyznaniem (tj. 2325 osób), a 22% nie udzieliło odpowiedzi na pytanie dotyczące wyznania (tj. 1618 osób). W grupie deklarujących przynależność wyznaniową najliczniejsi są rzymscy katolicy (30,7% tj. 2264 osoby), a członkowie Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich stanowią jedynie 4,2% tej społeczności¹¹. W odpowiedzi na pytanie dotyczące wyznania judaizm zadeklarowało 764 osoby, w tym 430 osób to członkowie Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich, a 334 osoby podało przynależność do innych judaistycznych związków wyznaniowych¹². Inne szacunki podawali przedstawiciele grup wyznania judaistycznego, którzy wskazywali, iż w 2012 r. skupiały one 1600 wiernych¹³.

Największą i najważniejszą organizacją reprezentującą Żydów wyznania judaistycznego w Polsce jest Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP (ZGWŻ), który do 1992 r. funkcjonował pod nazwą Związek Religijny Wyznania Mojżeszowego. ZGWŻ jest prawnym następcą przedwojennych żydowskich gmin wyznaniowych, co umożliwiło mu wysuwanie roszczeń majątkowych w stosunku do Skarbu Państwa, w związku z przejęciem przez państwo majątku przedwojennych gmin żydowskich¹⁴. W jego skład wchodzi 8 gmin mających własną osobowość prawną. Są to gminy: w Warszawie, Krakowie, Poznaniu, Łodzi, Wrocławiu, Szczecinie, Bielsku-Białej, Katowicach i filie w Lublinie, Bytomiu i Gliwicach¹⁵. Status prawny Związku Gmin

wszechnego Ludności i Mieszkań 2011 – mniejszości narodowe i etniczne oraz język regionalny, <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/mniejszosci/wyniki-narodowego-spis/6991,Charakterystyka-spoleczno-demograficzna-mniejszosci.html> (17.12.2021).

¹⁰ Tamże.

¹¹ Wyniki NSP 2011 r. Tab. nr 1. Ludność należąca do mniejszości narodowych i etnicznych według przynależności wyznaniowej w 2011 r. (materiały otrzymane z GUS, w posiadaniu autora).

¹² Tab. nr 42. Ludność Polski według kategorii wyznania i rodzaju deklarowanej przynależności wyznaniowej w 2011 roku, <http://stat.gov.pl/spisy-powszechno/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/struktura-narodowo-etniczna-jezykowa-i-wyznaniowa-ludno-sci-polski-nsp-2011,22,1.html> (17.12.2021).

¹³ *Kościół Katolicki w Polsce 1991–2011. Rocznik statystyczny*, Warszawa 2014, Tabl. Nr 4.3. Liczebność wyznań i wyznawców grup wyznań w 2012 r., s. 85.

¹⁴ Związek Religijny Wyznania Mojżeszowego nie był uznawany przez władze PRL za prawnego kontynuatora przedwojennych gmin żydowskich i dopiero zmiana stanowiska władz III RP i uznanie takiego prawa w stosunku do Związku Religijnego Wyznania Mojżeszowego dało możliwość wysunięcia przez Związek roszczeń majątkowych. Specjał, s. 345.

¹⁵ *Wyznania religijne. Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2009–2011*, red. P. Cieląg, M. Haponiuk, Warszawa

Wyznaniowych Żydowskich określa Ustawa o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich z 1997 r.¹⁶ Ustawa ta dała gminom żydowskim znaczne wzmocnienie formalne i instytucjonalne oraz, dzięki nieruchomościom odzyskanym w ramach procesu restytucji mienia żydowskiego osób prawnych, również niezależność finansową.

Naczelnym zadaniem ZGWŻ jest organizowanie i sprawowanie kultu publicznego oraz udzielanie posługi religijnej. Ponadto poszczególne gminy prowadzą działalność oświatowo-wychowawczą i charytatywną. W każdej z tych gmin odprawiane są nabożeństwa w synagogach, domach modlitwy lub pomieszczeniach specjalnie zaadaptowanych w tym celu. Zgodnie z ustawą z 1997 r. członkami gmin żydowskich mogą być osoby pełnoletnie, posiadające obywatelstwo polskie i zamieszkałe na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej¹⁷. Osoby wyznania mojżeszowego mają prawo do zwolnień od pracy lub nauki na czas najważniejszych swych świąt religijnych. Przysługuje im również prawo zwolnienia od pracy lub nauki na czas szabasu trwającego od zachodu słońca w piątek do zachodu słońca w sobotę. Gminy żydowskie mają prawo zakładać i prowadzić szkoły oraz inne placówki oświatowo-wychowawcze i opiekuńczo-wychowawcze, a także prowadzić lekcje religii. Uprawnione są również do emitowania w publicznych środkach masowego przekazu nabożeństw oraz programów religijno-społecznych i kulturalnych¹⁸. Najwięcej kontrowersji wzbudzała jednak ta część ustawy, która regulowała zwrot mienia przedwojennych żydowskich gmin wyznaniowych. Powodem były nie tylko rozbieżności między ekspertami władz polskich i Światowej Żydowskiej Organizacji Odzyskania Mienia (WJRO) w ocenie wielkości tego majątku, ale przede wszystkim fakt, iż o odzyskanie majątku ponad 1400 przedwojennych gmin żydowskich, zrzeszających wówczas ponad 3 mln Żydów, podjęła staranie nieliczna społeczność żydowska, skupiona w kilku gminach wyznaniowych.

W 1988 r. po wielu latach reaktywowano urząd Naczelnego Rabina Polski, którym został wówczas Pinchas Menachem Joskowicz. Po niefortunnych wypowiedziach w czasie wizyty Jana Pawła II w Sejmie w 1999 r. złożył on urząd i powrócił do Izraela. Przez następne pięć lat polscy Żydzi nie mieli Naczelnego Rabina. Dopiero w grudniu

2013, s. 127, 158-159, 179; *Wyznania religijne. Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2006-2008*, red. G. Gudaszewski, M. Chmielewski, Warszawa 2010, s. 138.

¹⁶ Dz.U. 2014, poz.1798, tekst jednolity.

¹⁷ Inaczej członkostwo we wspólnocie wyznaniowej żydowskiej sformułowano w prawie wewnętrznym uchwalonym przez walne zebranie ZGWŻ w styczniu 2006 r. Zgodnie z tym zapisem „Członkiem Wspólnoty może być Żyd lub osoba pochodzenia żydowskiego, nie będąca wyznania innego niż mojżeszowe oraz nie będąca członkiem innego kościoła lub związku wyznaniowego, mająca obywatelstwo polskie i miejsce zamieszkania na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Członkostwo nabywa się z zachowaniem trybu przewidzianego w art. 10. Ust. 1, przez złożenie pisemnej deklaracji, według ustalonego wzoru wraz ze świadectwami dwóch członków wspólnoty danej gminy”. Prawo wewnętrzne wyznaniowej wspólnoty żydowskiej w Rzeczypospolitej Polskiej, https://warszawa.jewish.org.pl/wp-content/uploads/2016/09/prawo_wewnetrzne_2012.pdf (19.12.2021).

¹⁸ Dz.U. 2014, poz.1798, tekst jednolity.

2004 r., na mocy decyzji ZGWŻ, dotychczasowy rabin Warszawy i Łodzi Michael Schudrich został mianowany Naczelnym Rabinem Polski. Pełniąc tę funkcję kieruje on życiem religijnym w gminach żydowskich, opiniuje kandydatów na rabinów, wydaje certyfikaty koszerności oraz reprezentuje Żydów polskich na narodowych i międzynarodowych uroczystościach¹⁹.

Chcąc zachęcić więcej osób do wstępowania do gmin mojżeszowych, na walnym zebraniu w maju 1997 r. podjęto decyzję o przyznaniu prawa do przynależności do Związku Żydom niehalachicznym — tj. osobom, których matka nie jest Żydówką oraz przyznano Żydówkom bierne prawo wyborcze. Działania te przyczyniły się do pozyskania dla judaizmu przedstawicieli młodego i średniego pokolenia. Związek, w okresie lat 90. XX w. i początku XXI w., rozwinął i udoskonalił działalność w zakresie udzielania pomocy charytatywnej, głównie licznej starszej generacji. W znacznym stopniu zaangażował się również w renowację cmentarzy i zabytków kultury materialnej polskich Żydów oraz doprowadził do uchwalenia wspomnianej już wcześniej ustawy o stosunku państwa do gmin wyznaniowych żydowskich, która unormowała ich status prawny i zapewniła dogodne warunki dla praktykowania religii oraz dała możliwość podjęcia starań o odzyskanie przedwojennego mienia gmin żydowskich²⁰.

Duże znaczenie dla mniejszości żydowskiej w Polsce miała uchwalona przez Sejm 14 czerwca 1991 r. nowelizacja ustawy o cmentarzach z 31 stycznia 1959 r. przyjmująca zasadę nienaruszalności nekropolii wyznaniowych. Jest to o tyle ważne, że religia mojżeszowa wymaga sakralności i wieczystej nienaruszalności miejsc pochówku²¹.

Oprócz ZGWŻ funkcjonuje w Polsce jeszcze kilka żydowskich organizacji wyznaniowych. Są to stosunkowo niewielkie związki liczące od 20 do 120 wiernych. Do tego typu organizacji należy powołany do życia 16 kwietnia 2008 r. Związek Postępowych Gmin Żydowskich „Beit Polska”, który jest związkiem wyznaniowym o strukturze federacji gmin żydowskich, zrzeszających postępowych Żydów, związanych z nurtem judaizmu reformowanego. W chwili tworzenia Związek liczył ponad 100 osób. W jego skład wchodzi trzy kongregacje — Beit Warszawa, Beit Trójmiasto i Beit Konstancin²².

Nurt judaizmu ortodoksyjnego, związanego z odłamem chasydyzmu reprezentuje Chabad Lubawicz, ruch powstały 250 lat temu, którego siedziba główna dziś mieści się na nowojorskim Brooklynie, a jego przedstawiciele w Polsce to głównie osoby pochodzące z USA i Izraela. Organizacja ta prowadzi działalność misyjną wśród

¹⁹ Specjał, s. 351-352.

²⁰ Rykała, s. 241-249.

²¹ A. Grabski, *Współczesne życie religijne Żydów w Polsce* [w:] *Studia z dziejów i kultury Żydów w Polsce po 1945 roku*, red. J. Tomaszewski, Warszawa 1997, s. 158.

²² Beit Polska. Związek Postępowych Gmin Żydowskich w Polsce, <https://beitpolska.org> (19.12.2021).

Żydów. Chabad Lubawicz reprezentowany jest w Polsce przez Fundację Chai, której działalność statutowa obejmuje krzewienie kultury żydowskiej oraz działalności edukacyjną, a także szeroko pojętą pomoc osobom wyznania mojżeszowego mieszkającym na terenie Polski. Fundacja ta prowadzi w Warszawie Centrum Żydowskie „Chabad Lubawicz w Polsce”, w którym znajduje się synagoga, mykwa, jesziwa i biblioteka. Ponadto Fundacja stara się propagować kulturę żydowską zarówno poprzez kontakty z władzami lokalnymi i centralnymi, jak i poprzez akcje skierowane do szerszych grup społecznych²³.

Oprócz wyżej wymienionych związków wyznaniowych działają inne żydowskie organizacje o charakterze religijnym, które posiadające zasięg lokalny i marginalny charakter. Przykładem jest np. Niezależna Gmina Wyznania Mojżeszowego w Gdańsku, Gmina Wyznaniowa Starozakonnych w RP, Izraelicka Niezależna Gmina Wyznaniowa w Poznaniu, czy funkcjonujące w latach 1991-2006 we Wrocławiu Bractwo dla Poznawania Judaizmu²⁴.

Działalność organizacyjna

Najliczniejszą i najstarszą organizacją świecką mniejszości żydowskiej w Polsce jest Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce (TSKŻ). Organizacja ta powstała w 1950 roku i funkcjonowała przez cały okres PRL, będąc w tym czasie, podobnie jak i inne towarzystwa reprezentujące inne mniejszości, „pasem transmisyjnym” dla idei głoszonych przez ówczesne władze. Wraz z przemianami politycznymi w Polsce i wprowadzeniem nowej ustawy o stowarzyszeniach mniejszości uzyskały swobodę tworzenia organizacji. W społeczności żydowskiej w Polsce pojawiły się wówczas nowe organizacje, natomiast w TSKŻ nie dokonano efektywnych zmian. W rezultacie Towarzystwo zaczęło tracić na znaczeniu w społeczności żydowskiej na rzecz gmin wyznaniowych i innych organizacji tej mniejszości. Było to tym bardziej możliwe, że pojawiła się wówczas możliwość członkostwa w żydowskich gminach wyznaniowych dla osób nie będących halachicznymi Żydami. Zmiana pokoleniowa w TSKŻ miała miejsce dopiero w 2006 roku, kiedy przewodniczącym został Artur Hofman. Do tego czasu zanotowano spadek liczby członków TSKŻ. W okresie po 1989 r. największą liczbę członków TSKŻ osiągnęło w 1994 r. — 3500 osób, w 2008 r. było to już tylko 1617. Następnie w 2011 liczba ta wzrosła do 2700 osób²⁵. Według obecnych danych Towarzystwo liczy jedynie 950 członków funkcjonujących w kilkunastu

²³ Chabad Lubawicz, <https://chabad.org.pl/category/chabad-lubawicz/> (18.12.2021).

²⁴ *Wyznania religijne. Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2009–2011*, s. 127, 158–159, 179; *Wyznania religijne. Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2006–2008*, s. 138.

²⁵ T. Włodarczyk, *Żydzi (po 1989 roku) [w:] Stowarzyszenia mniejszości narodowych, etnicznych i postulowanych w Polsce po II wojnie światowej*, red. S. Dudra, B. Nitschke, Kraków 2013, s. 225–226.

oddziałach — w Bielsku-Białej, Częstochowie, Dzierżoniowie, Gdańsku, Gliwicach, Katowicach, Krakowie, Legnicy, Lublinie, Szczecinie, Wałbrzychu, Warszawie, Wrocławiu i w Żarach²⁶.

Głównymi celami TSKŻ są integracja rozproszonej ludności żydowskiej w Polsce, artykułowanie i obrona żywotnych interesów mniejszości żydowskiej, w szczególności w kwestii przestrzegania ich praw i wolności obywatelskich oraz zachowania tożsamości narodowej, a także obrona godności narodowej mniejszości żydowskiej w Polsce. Stowarzyszenie stara się również zwalczać wszelkie przejawy antysemityzmu i dyskryminacji Żydów oraz reprezentować interesy swoich członków wobec władz państwowych, samorządowych oraz organizacji zagranicznych i krajowych. Do swoich zadań zalicza również zaspokajanie potrzeb kulturalnych ludności żydowskiej w Polsce oraz działania mające na celu zachowanie i ochronę dziedzictwa historycznego Żydów. Cele te realizuje poprzez podejmowanie przedsięwzięć służących umacnianiu tradycji narodowych, świadomości historycznej i przybliżaniu wartości kulturowych narodu żydowskiego. Współdziała również z jednostkami administracji państwowej i samorządowej w zakresie bieżących spraw ludności żydowskiej oraz prowadzi działalność oświatową, szkoleniową, publicystyczną i popularyzatorską w zakresie tradycji i kultury żydowskiej, a także organizuje ruch artystyczny i różne formy działalności klubowej. Członkami TSKŻ mogą być obywatele polscy narodowości żydowskiej, mający pełną zdolność do czynności prawnych oraz małoletni narodowości żydowskiej w wieku od 16 do 18 lat, a także cudzoziemcy narodowości żydowskiej, zamieszkali w Polsce²⁷.

Podobnie długą historię jak TSKŻ ma również Stowarzyszenie Żydowski Instytut Historyczny w Polsce, które powstało 13 września 1951 r. w celu stworzenia podstawy prawno-organizacyjnej dla utworzonego w 1947 r. Żydowskiego Instytutu Historycznego. Cele działalności Stowarzyszenia są od lat takie same: upamiętnianie i popularyzowanie kultury Żydów polskich, wspieranie badań naukowych w zakresie historii i kultury żydowskiej ze szczególnym uwzględnieniem historii i kultury Żydów polskich, wspieranie działalności edukacyjnej, podejmowanie działań na rzecz kształtowania postaw tolerancji w społeczeństwie, współpraca z innymi organizacjami żydowskimi oraz instytucjami o podobnych celach działania w kraju i na świecie. Głównymi partnerami Stowarzyszenia są ŻIH oraz Muzeum Historii Żydów POLIN, którego inicjatorem powstania było Stowarzyszenie. Od początku swej działalności Stowarzyszenie gromadzi zbiory będące częścią spuścizny narodu żydowskiego, to jest archiwalia (w tym Podziemne Archiwum Getta Warszawskiego, tzw.

²⁶ Towarzystwo Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce, <https://tskz.pl> (18.12.2021).

²⁷ Statut Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce, <https://tskz.pl/wp-content/uploads/2021/06/STATUT-TSKŻ-2018.pdf> (18.12.2021).

Archiwum Ringelbluma), księgozbiór liczący około 80 tysięcy woluminów oraz liczne obrazy, grafiki, plakaty, rzeźby, przedmioty rzemiosła artystycznego, fotografie²⁸.

W 1991 r. powstały dwie organizacje reprezentujące polskich Żydów, którzy przeżyli Holocaust. Są to Stowarzyszenie Żydów Kombatantów i Poszkodowanych w II Wojnie Światowej oraz Stowarzyszenie „Dzieci Holocaustu”. Pierwsza z tych organizacji, to organizacja kombatancka zrzeszająca Żydów polskich, którzy brali udział w walce z hitlerowskimi Niemcami oraz byli prześladowani w Holokauście. Stowarzyszenie posiada 13 oddziałów terenowych i 1050 członków. Jego celem jest niesienie pomocy Żydom poszkodowanym w czasie wojny oraz upowszechnianie wiedzy o walce i martyrologii Żydów w czasie II wojny światowej²⁹. Druga, Stowarzyszenie „Dzieci Holocaustu” zrzesza osoby, które były prześladowane jako Żydzi w okresie okupacji niemieckiej i które we wrześniu 1939 r. miały nie więcej niż 13 lat bądź urodziły się w czasie wojny. Stowarzyszenie liczy ok. 800 członków, działających w oddziałach w Warszawie, Wrocławiu, Krakowie i Gdańsku. Jest to organizacja samopomocowa, udzielająca wsparcia psychologicznego i pomocy w odszukiwaniu rodzin, a także prowadząca działalność edukacyjną polegającą na wygłaszaniu przez członków stowarzyszenia prelekcji i odczytów, a także na uczestnictwie w spotkaniach z nauczycielami i młodzieżą szkolną³⁰.

Podobny charakter ma też jedna z najmłodszych organizacji żydowskich w Polsce (powstała 1 czerwca 2010 r.) — Stowarzyszenie Drugie Pokolenie — Potomkowie Ocalałych z Holocaustu. Organizacja ta skupia osoby pochodzenia żydowskiego, urodzone po wojnie, których rodzice przeżyli Holocaust. Głównym celem stowarzyszenia jest utrwalanie międzypokoleniowej pamięci o Holokauście oraz odkrywanie, poznawanie i pogłębianie żydowskiej tożsamości, a także przeciwdziałanie przejawom nietolerancji i dyskryminacji, w szczególności antysemityzmu. Te cele organizacja realizuje między innymi prowadząc aktywną działalność edukacyjną związaną z historią, kulturą i szeroko rozumianym dziedzictwem żydowskim³¹.

Organizacjami integrującymi przedstawicieli najmłodszego pokolenia polskich Żydów była działająca do 2007 r. Polska Unia Studentów Żydowskich (PUSŻ) i powstała w jej miejsce Żydowska Ogólnopolska Organizacja Młodzieżowa (ŻOOM). Początki pierwszej z tych organizacji sięgają 1991 r., kiedy to funkcjonowała ona pod nazwą Polska Unia Studentów i Młodzieży Żydowskiej. Pod nazwą PUSŻ została

²⁸ Stowarzyszenie Żydowski Instytut Historyczny w Polsce, Historia, <https://szih.org.pl/o-nas/historia/> (20.12.2012).

²⁹ Wirtualny Sztetl. Stowarzyszenie Żydów Kombatantów i Poszkodowanych w II Wojnie Światowej, <https://sztetl.org.pl/pl/slownik/stowarzyszenie-zydow-kombatantow-i-poszkodowanych-w-ii-wojnie> (20.12.2021).

³⁰ Wirtualny Sztetl. Stowarzyszenie Dzieci Holocaustu, <https://sztetl.org.pl/pl/slownik/stowarzyszenie-dzieci-holocaustu> (20.12.2012).

³¹ Włodarczyk, s. 234; Stowarzyszenie Drugie Pokolenie — Potomkowie Ocalałych z Holocaustu., KRS 0000357921, <https://rejestr.io/krs/357921/stowarzyszenie-drugie-pokolenie-potomkowie-ocalalych-z-holocaustu> (21.12.2021).

zarejestrowana w 1995, a jej członkami mogły zostać osoby pochodzenia żydowskiego w wieku od 16 do 35 lat, które zamieszkiwały na terytorium Polski i interesowały się tradycją i kulturą żydowską. W 2000 r. PUSŻ skupiała około 250 członków. Głównymi celami tej organizacji było zrzeszanie i integracja młodzieży i studentów żydowskich w Polsce oraz zachowanie i propagowanie kultury i tradycji żydowskiej wśród polskiej młodzieży żydowskiej i społeczeństwa polskiego. PUSŻ starała się także nawiązywać i intensyfikować kontakty z żydowskimi organizacjami w kraju i za granicą. Swoje cele starała się realizować prowadząc działalność kulturalną, informacyjną, oświatową i wydawniczą. Jej członkowie przeciwstawiali się dyskryminacji, nietolerancji, ksenofobii i antysemityzmowi³².

Drugą z wspomnianych wyżej organizacji młodzieży żydowskiej, Żydowska Ogólnopolska Organizacja Młodzieżowa (ŻOOM) powstała po likwidacji PUSŻ i miała zaspokajać potrzebę zrzeszania się i integracji młodych polskich Żydów. Członkami ŻOOM mogli być wszyscy chętni pochodzenia żydowskiego w wieku od 16 do 35 lat, posiadający obywatelstwo polskie. W chwili powstania w 2007 roku organizacja ta liczyła 114 członków. Do statutowych celów stowarzyszenia należało jednoczenie młodzieży żydowskiej w Polsce oraz dążenie do poznania, zachowania, rozwoju oraz upowszechniania kultury i tradycji żydowskiej. Organizacja starała się nawiązywać i umacniać kontakty z organizacjami żydowskimi w Polsce i za granicą oraz przeciwstawiała się wszelkiej dyskryminacji i jej przejawom. ŻOOM realizowała te cele poprzez liczne spotkania, wyjazdy, seminaria, przypominanie ważnych wątków historycznych i tradycji. Organizacja była członkiem Europejskiej Unii Studentów Żydowskich oraz Światowej Unii Studentów Żydowskich. Dnia 7 lutego 2016 r. Walne Zgromadzenie podjęło decyzję o rozwiązaniu stowarzyszenia. Powodem tej decyzji był niedostateczny poziom zainteresowania organizowanymi spotkaniami i wydarzeniami oraz braki kadrowe³³.

Inną organizacją wywodzącą się z młodej części społeczności żydowskiej jest założone w 2004 r. przez grupę krakowskich studentek i studentów pochodzenia żydowskiego Żydowskie Stowarzyszenie Czulent. Jest to niezależna, organizacja rzecznicza, o charakterze non-profit, o statusie pozarządowej organizacji mniejszości narodowych. Stowarzyszenie skupia ekspertki i ekspertów, należących do żydowskiej społeczności w Polsce i w Europie. Stowarzyszenie jako organizacja rzecznicza działa na rzecz szerzenia tolerancji, kształtowania postaw otwartości wobec mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych ze szczególnym naciskiem na przeciwdziałanie an-

³² H. Datner, M. Melchior, *Żydzi we współczesnej Polsce — nieobecności i powroty* [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce*, red. Z. Kurcz, Wrocław 1997, s. 77; Specjał, s. 344–345.

³³ Włodarczyk, s. 237; Żydowska ogólnopolska organizacja młodzieżowa — co warto wiedzieć? <https://zoom.edu.pl/zydowska-ogolnopolska-organizacja-mlodziejowa-co-warto-wiedziec/> (21.12.2012).

tysemityzmowi i dyskryminacji, z uwzględnieniem dyskryminacji krzyżowej. W ramach swojej działalności współpracuje z instytucjami krajowymi i zagranicznymi, także o zasięgu globalnym. Stowarzyszenie działa poprzez rzecznictwo polityczne, społeczne i prawne, tworząc i wdrażając innowacyjne systemy rozwiązań edukacyjnych. Współpracując z instytucjami, administracją publiczną, ciałami dialogowymi Towarzystwo przyczynia się do zmian w mentalności i przepisach prawa polskiego dotyczących tolerancji i rasizmu. Do swoich priorytetowych zadań Stowarzyszenie zalicza również działa na rzecz budowania silnego poczucia wspólnoty i współpracy w obrębie organizacji żydowskich w Polsce³⁴.

Ciekawą inicjatywą promocji sportowego stylu życia, rozwijanego w duchu tradycji żydowskiej, był klub sportowy „Makabi”, który rozpoczął swoją działalność w grudniu 1989 r., a osobowość prawną uzyskał w 1991. Pierwszą sekcją powołaną w ramach tego klubu była grupa szermiercza, potem pojawiły się kolejne — tenisowa, lekkoatletyczna i squash. W ramach swej działalności klub starał się nie tylko o rozwój fizycznych swoich członków, ale także przybliżanie młodzieży żydowskiej w Polsce historii, kultury i tradycji żydowskiej³⁵.

Cechą charakterystyczną życia organizacyjnego mniejszości żydowskiej w Polsce jest funkcjonowanie dużej ilości różnych fundacji. Pierwszą taką fundacją założoną w Polsce po II wojnie światowej jest Fundacja Rodziny Nissenbaumów. Początki jej działalności datuje się na 1983 rok, chociaż jej oficjalna rejestracja sądowa nastąpiła później. Do głównych celów Fundacji należy ratowanie świadectw i zabytków kultury żydowskiej w Polsce, zwłaszcza odbudowa i ochrona cmentarzy żydowskich oraz upamiętnianie miejsc walki i męczeństwa Żydów w okresie II wojny światowej, a także upowszechnianie wiedzy o najlepszych tradycjach wspólnych dziejów Polaków i Żydów. Fundacja stara się ożywić zainteresowanie żydowską spuścizną duchową i materialną zarówno w światowej diasporze, jak i w społeczeństwie polskim oraz inicjuje przyjazdy młodych Żydów do Polski, by zapoznali się tu ze świadectwami Holokaustu oraz wspomaga wzajemne kontakty żydowsko-polskie. W ramach tych działań Fundacja dokonała renowacji całych obiektów, cmentarzy, pomników i świadectw męczeństwa narodu żydowskiego. Znaczny jest też jej udział w różnego typu przedsięwzięciach zbiorowych, w porządkowaniu i groźeniu cmentarzy wraz z innymi fundacjami czy instytucjami administracyjnymi i społecznymi³⁶.

³⁴ Żydowskie Stowarzyszenie Czulent, <https://spis.ngo.pl/165161-zydowskie-stowarzyszenie-czulent> (17.12.2021); B. Machul-Telus, L. M. Nijakowski, *Mniejszości narodowe, etniczne i językowe III Rzeczypospolitej. Informator 2020*, Warszawa 2020, s. 85–86; Włodarczyk, s. 239.

³⁵ Rykała, s. 251.

³⁶ Pełen wykaz miejsc i miejscowości, w których Fundacja Rodziny Nissenbaumów podejmowała działania statutowe można znaleźć na jej stronie internetowej. <http://www.nissenbaum.pl> (17.12.2021).

Podobnie długą historię ma Fundacja Shalom, która powstała w 1987 r. z inicjatywy aktorki i reżyserki Teatru Żydowskiego im. Ester Rachel Kamińskiej Gołdy Tencer. Fundacja ta jest organizacją o charakterze kulturalno-edukacyjnym, której najważniejszym celem jest ocalenie od zapomnienia bogatego dziedzictwa kultury jidysz. Fundacja Shalom organizuje kursy języka jidysz, wykłady, warsztaty, konkursy edukacyjne, spektakle teatralne i telewizyjne, wystawy plastyczne i festiwale, prowadzi również działalność wydawniczą, utrzymuje Centrum Kultury Jidysz. Wszystkie te działania pomagają zwiększać świadomość znaczenia żydowskiego dziedzictwa dla kultury polskiej oraz rozwijają zainteresowania młodych jidyszystów i pasjonatów³⁷.

W życiu organizacyjnym mniejszości żydowskiej w Polsce po 1989 r. ważne miejsce zajmuje polskie przedstawicielstwo Fundacji Ronalda S. Laudera, które rozpoczęło działalność w 1991 r. za zezwoleniem Ministerstwa Kultury i Sztuki. Głównym celem fundacji jest konserwacja i ochrona żydowskiego dziedzictwa kulturalnego w Polsce. Fundacja wykonuje wielką pracę kulturalną i charytatywną na rzecz społeczności żydowskiej w Polsce, pomaga w zaspokajaniu jej potrzeb kulturalnych i religijnych. Równocześnie wspiera inicjatywy mające na celu prezentację dorobku kultury, historii i tradycji Żydów w Polsce. Szczególnym zadaniem fundacji jest objęcie programami edukacyjnymi osób pochodzenia żydowskiego, co realizowane jest poprzez otwieranie i prowadzenie szkół żydowskich oraz organizowanie obozów edukacyjnych. W ramach fundacji funkcjonują Centra Edukacyjne w Warszawie, Krakowie, Łodzi i Wrocławiu³⁸.

Istotną dla społeczności żydowskiej misję do spełnienia ma Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, założona w 2002 r., na mocy porozumienia pomiędzy Światową Organizacją Żydowską do spraw Restytucji (WJRO) a Związkiem Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP. Głównym celem Fundacji jest ochrona materialnych relikwów kulturowego dziedzictwa Żydów w Polsce. Fundacja zajmuje się głównie restytucją mienia dawnych gmin żydowskich³⁹, zarządzaniem odzyskanym mieniem oraz ochroną tych obiektów, które mają wyjątkowe znaczenie religijne lub historyczne. W swoich działaniach podejmuje inicjatywy związane z porządkowaniem i upamiętnianiem cmentarzy żydowskich, rewitalizacją zabytków dziedzictwa żydowskiego w Polsce (np. synagog w Przysusze, Zamościu, Kraśniku) oraz realizuje program edukacyjny „Przywróćmy Pamięć”, którego celem jest angażowanie młodzieży w poznanie lokalnego wielokulturowego dziedzictwa i przywracanie innym mieszkańcom pamięci o nim. Fundacja konsekwentnie zgłasza władzom wszelkie incydenty, które

³⁷ Szerzej na temat działalności kulturalnej Fundacji Shalom w dalszej części artykułu. <http://shalom.org.pl/o-fundacji/fundacja-shalom/> (17.12.2021).

³⁸ Fundacja Ronalda S. Laudera, http://www.izrael.badacz.org/zydzi_w_polsce/org_lauder.html (17.12.2021).

³⁹ Fundacja działa tu jako pełnomocnik ZGWŻ.

mają charakter antysemicki (ulotki, publiczne wypowiedzi, graffiti) lub przejawiają się w niszczeniu mienia stanowiącego historyczne dziedzictwo polskich Żydów⁴⁰.

Organizacją o charakterze lokalnym jest Fundacja Bente Kahan, która powstała w 2006 r. we Wrocławiu z inicjatywy norweskiej artystki żydowskiego pochodzenia Bente Kahan. Swoją działalność Fundacja rozpoczęła od renowacji i rewitalizacji budynku Synagogi Pod Białym Bocianem, a następnie kolejnych zabytków żydowskich we Wrocławiu. Fundacja prowadzi również działalność kulturalną, w ramach której organizuje wystawy, projekcje filmów, warsztaty kulinarne, wykłady, spotkania, koncerty i spektakle edukacyjne, napisane i wyreżyserowane przez Kahan. Do tej pory spektakle te obejrzało ponad 30 tysięcy uczniów z Wrocławia i Dolnego Śląska. Szczególny nacisk Fundacja stawia właśnie na działalność edukacyjną, wierząc, że edukacja musi dziś służyć rozumieniu nie tylko historii, ale także czasów współczesnych. Poznanie dziejów Zagłady stało się punktem wyjścia w prowadzonej przez nią społecznej dyskusji o ksenofobii, wykluczeniu, tolerancji i wzajemnym szacunku⁴¹.

Podobnie lokalny charakter ma również Fundacja Judaica — Centrum Kultury Żydowskiej powstała w 1991 r. w Krakowie. Do jej głównych celów należy ochrona żydowskiego dziedzictwa na krakowskim Kazimierzu i zachowanie pamięci o wielowiekowej obecności Żydów w Polsce oraz o polsko-żydowskim sąsiedztwie. Fundacja prowadzi również działania mające na celu rozpowszechnianie wiedzy o historii i kulturze Żydów polskich wśród młodego pokolenia oraz tworzenia platformy dla dialogu polsko-żydowskiego i promowaniu wartości otwartego społeczeństwa obywatelskiego. W ramach tej działalności Fundacja organizuje spotkania autorskie, wykłady, promocje książek, konferencje i seminaria, programy letnie, pokazy filmowe, koncerty oraz wystawy⁴².

Organizacją, która miała na celu koordynację działań organizacji żydowskich w Polsce była założona w 1999 r. Federacja Stowarzyszeń Żydowskich w Polsce, stanowiąca kontynuację Komisji Koordynacyjnej Organizacji Żydowskich w Polsce funkcjonującej w pierwszej połowie lat 90. XX w. Federacja ta miała reprezentować organizację żydowskiej w Polsce na zewnątrz, a także przeciwstawiać się przejawom antysemityzmu, rasizmu i ksenofobii. Organizacja nie spełniła jednak swoich zadań i w 2018 r. zakończyła działalność⁴³.

⁴⁰ Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, <https://fodz.pl/?d=3&l=pl> (17.12.2021).

⁴¹ Fundacja Bente Kahan, <https://fbk.org.pl/fundacja-bente-kahan/> (18.12.2021).

⁴² Fundacja Judaica — Centrum Kultury Żydowskiej, http://www.judaica.pl/index1.php?zmien_jezyk=PL&podstrona=dzialalnosc (19.12.2021).

⁴³ Federacja Stowarzyszeń Żydowskich w Polsce, http://www.izrael.badacz.org/zydzi_w_polsce/org_federacja.html (19.12.2021); Spis organizacji. Federacja Stowarzyszeń Żydowskich w Polsce, <https://spis.ngo.pl/180583-federacja-stowarzyszen-zydow-skich-w-polsce> (19.12.2021).

Działalność kulturalna i oświatowa

Po 1989 nastąpił rozkwit życia kulturalnego mniejszości żydowskiej. Działalność kulturalna była i jest do dzisiaj jedną z podstawowych zadań większości organizacji żydowskich w Polsce, które w ten sposób starają się rozwijać tożsamość narodową tej społeczności.

Wśród wielu organizowanych imprez kulturalnych bardzo dużym zainteresowaniem cieszą się liczne festiwale żydowskie. Najstarszym i najbardziej znanym jest Festiwal Kultury Żydowskiej w Krakowie, który corocznie, od 1988 r., prezentuje niemalże 300 wydarzeń, gromadzi około 30 000 osób z całego świata, które biorą udział w warsztatach, wykładach, dyskusjach oraz w koncertach i innych wydarzeniach muzycznych. Na festiwalu prezentowana jest tradycyjna i współczesna kultura żydowska tworzona we wszystkich zakątkach świata⁴⁴.

Jednym z najważniejszych wydarzeń artystycznych w Polsce, ukazujących kulturę żydowską w szerokim kontekście kultury polskiej i światowej jest organizowany przez Fundację Shalom Festiwal Kultury Żydowskiej Warszawa Singera, który odbywa się nieprzerwanie od 2004 r. Festiwal promuje kulturę żydowską na wysokim poziomie artystycznym — zarówno w jej tradycyjnym wymiarze, jak i w nowoczesnej odsłonie. Można tu poznać tradycje kulturowe i nowe nurty w sztuce i muzyce żydowskiej. Na festiwalowe dni do Warszawy przyjeżdżają najznakomitsi przedstawiciele kultury żydowskiej z całego świata⁴⁵.

We Wrocławiu corocznie odbywa się Festiwal Kultury Żydowskiej SIMCHA. Na program festiwalu składają się przed wszystkim wieczorne koncerty muzyki żydowskiej w Synagodze Pod Białym Bocianem oraz warsztaty, spotkania, panele dyskusyjne, seanse filmowe, wystawy, spacer z przewodnikiem oraz Jarmark Żydowski, a także możliwość udziału w tradycyjnych wydarzeniach życia żydowskiego takich jak: przygotowania do szabatu, otwarte nabożeństwo na powitanie szabatu, czy ceremonia hawdali⁴⁶.

Inne ważniejsze festiwale nawiązujące do kultury żydowskiej, które odbywały się w analizowanym okresie to Warszawski Festiwal Filmów o Tematyce Żydowskiej, który w 2021 r. odbywał się już po raz dziewiętnasty⁴⁷. Od 2004 r. corocznie odbywa się również w Warszawie Międzynarodowy Festiwal Filmowy Żydowskie Motywy, który poświęcony jest narodowi żydowskiemu, jego tradycji, tożsamości narodowej

⁴⁴ Festiwal Kultury Żydowskiej w Krakowie, <https://www.jewishfestival.pl/pl/fkz/> (19.12.2021).

⁴⁵ Festiwal Kultury Żydowskiej w Warszawa Singera, <http://shalom.org.pl/festiwal-kultury-zydowskiej-warszawa-singera/> (20.12.2021).

⁴⁶ <https://pik.wroclaw.pl/festiwal-kultury-zydowskiej-simcha/> (20.12.2021).

⁴⁷ Warszawski Festiwal Filmów o Tematyce Żydowskiej, <https://wjff.pl/pl/19-festiwal-2021/> (21.12.2021).

i kulturowej oraz historii. Organizatorzy Festiwalu chcą pokazywać na nim przede wszystkim filmy o tej tematyce wyprodukowane w Europie Centralnej i Wschodniej⁴⁸.

Imprezą, która corocznie przyciągała bardzo wielu uczestników były organizowane od 1997 Dni Książki Żydowskiej w Warszawie. W ramach tego wydarzenia odbywały się kiermasze książek o tematyce żydowskiej, spotkania z autorami, dyskusje i wystawy⁴⁹. Podobną imprezę — Dni Książki Żydowskiej w Krakowie organizowali Jewish Community Centre Kraków, Wydawnictwo Austeria i Gmina Żydowska w Krakowie. Ostatnio wydarzenie to miało miejsce w październiku 2019 r.⁵⁰

Inną cykliczną imprezą kulturalną odbywającą się w Krakowie jest Miesiąc Spotkań z Kulturą Żydowską BAJIT CHADASZ (NOWY DOM) organizowany od 1996 r. przez Fundację Judaica — Centrum Kultury Żydowskiej. Odbywa się ona jesienią, w okresie żydowskiego Nowego Roku i innych Wysokich Świąt Żydowskich. Na program tej imprezy składają się wykłady, koncerty, pokazy filmowe oraz spotkania tematyczne związane z historią Żydów w Polsce i jest dedykowany zazwyczaj jednej postaci lub zagadnieniu. Jest to więc doskonała okazja do zapoznania społeczeństwa polskiego z historią i kulturą Żydów w Polsce⁵¹.

Doniosłą rolę w działaniach na rzecz upamiętniania tradycji, kultury i historii polskich Żydów odgrywają dwie instytucje — Państwowy Teatr Żydowski oraz Żydowski Instytut Historyczny. Teatr Żydowski im. Estery Rachel i Idy Kamińskiej w Warszawie to jedyny teatr żydowski w Polsce i jeden z dwóch stałych teatrów w Europie (obok Teatru Żydowskiego w Bukareszcie), wystawiających spektakle w języku jidysz. Od 2012 r. Teatr prowadzi również działalność Centrum Kultury Jidysz, które skupia się głównie na propagowaniu kultury i języka Żydów aszkenazyjskich. Realizowane są tam projekty edukacyjne, wykłady, warsztaty, pokazy filmowe oraz spotkania literackie. Centrum organizuje między innymi lektoraty języka jidysz i hebrajskiego, warsztaty dla dzieci, lektorat języka jidysz online, warsztaty piosenki jidysz, warsztaty kaligrafii hebrajskiej i warsztaty kuchni żydowskiej. Razem z Fundacją Shalom prowadzi również Międzynarodowe Letnie Seminarium Języka i Kultury Jidysz⁵². Przy Teatrze działają także Żydowski Uniwersytet Otwarty skupiający się na upowszechnianiu wiedzy, współczesnych zagadnień, idei, historii i kultury Żydów oraz Uniwersytet Trzeciego Wieku, w ramach którego odbywa się między innymi cykl

⁴⁸ Międzynarodowy Festiwal Filmowy Żydowskie Motywy, <http://jewishmotifs.org.pl> (21.12.2021).

⁴⁹ Machul-Telus, Nijakowski, s. 87.

⁵⁰ Jewish. pl, <https://jewish.pl/pl/2019/10/19/dni-ksiazki-zydowskiej-w-krakowie/> (23.12.2021).

⁵¹ Fundacja Judaica — Centrum Kultury Żydowskiej, http://www.judaica.pl/index1.php?zmien_jezyk=PL&podstrona=dzialalnosc (28.12.2021); Zapraszamy na „BaJit Chadasz”, czyli spotkania z kulturą żydowską, https://www.krakow.pl/aktualnosc/233663,33,komunikat,zapraszamy_na_bajit_chadasz_czyli_spotkania_z_kultura_zydowska.html (28.12.2021).

⁵² Centrum Kultury Jidysz Teatru Żydowskiego, <http://www.teatr-zydowski.art.pl/ckj> (21.12.2021).

wykładów o historii i kulturze żydowskiej, lektorat języka jidysz i hebrajskiego oraz warsztaty teatralne⁵³.

Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma w Warszawie jest jedną z najważniejszych na świecie placówek naukowo-badawczych zajmujących się dziejami Żydów w Polsce. W swoich zasobach posiada najbogatsze w Polsce zbiory archiwalne, biblioteczne oraz kolekcje sztuki związane z historią i kulturą polskich Żydów. Jako państwowa instytucja kultury tworzy podstawy naukowe dla rozwoju wiedzy o historii i kulturze Żydów, upowszechnia efekty prowadzonych badań, udostępnia zachowane świadectwa materialne oraz sprawuje wszechstronną opiekę nad przechowywanymi zbiorami. Misją Instytutu jest dbanie o tę spuściznę i upowszechnianie jej szerokiej publiczności w Polsce i za granicą. W ramach ŻIH działa biblioteka, muzeum i archiwum. ŻIH wydaje „Kwartalnik Historii Żydów”, który jest kontynuacją ukazującego się od 1949 r. „Biuletynu Żydowskiego Instytutu Historycznego”⁵⁴. Zbiory ŻIH w postaci cyfrowej prezentuje w Internecie Centralna Biblioteka Judaistyczna, której misją jest nie tylko udostępnienie wszystkich zbiorów Instytutu, ale także, poprzez osadzenie ich w kontekście historycznym zbudowanie narzędzia pracy dla historyków, genealogów oraz osób zainteresowanych kulturą i historią Żydów w Polsce⁵⁵.

Ogromnie ważną formą działań mniejszości żydowskiej w Polsce jest organizowanie oraz udział w uroczystościach upamiętniających męczeństwo Żydów w czasie II wojny światowej. Do najważniejszych należą m.in. Marsz Żywych w Oświęcimiu, Dzień Pamięci Ofiar Szoah, Rocznic Powstania w Getcie Warszawskim.

Funkcje podtrzymywania i odkrywania tożsamości żydowskiej pełnił również prasa żydowska. Najdłużej wydawanym tytułem tej prasy jest „Dos Jidysze Wort — Słowo Żydowskie”, który jest wydawany od 1992 r. przez TSKŻ jako miesięcznik w języku polskim i jidysz⁵⁶. Pismo to informuje o najważniejszych wydarzeniach z życia społeczno-kulturalnego mniejszości żydowskiej w Polsce. Wiele miejsca poświęca również historii oraz dorobkowi kulturalnemu społeczności żydowskiej⁵⁷.

Ważne miejsce wśród tytułów prasy żydowskiej wydawanej w Polsce po 1989 r. zajmował miesięcznik „Midrasz”, wydawany od 1997 r. Do ostatniego numeru, który ukazał się w końcu 2019 r. wydano 210 edycji „Midrasza”. Pismo to w tym czasie ulegało przeobrażeniom — od czasopisma informacyjnego przez społeczno-kulturalnego,

⁵³ Tamże.

⁵⁴ Żydowski Instytut Historyczny, <https://www.jhi.pl/o-instytucje/zydowskie-dziedzictwo-kulturowe-fundusze-norweskie> (16.12.2021).

⁵⁵ Centralna Bibliotek Judaistyczna, <https://cbj.jhi.pl/about/> (19.12.2021).

⁵⁶ Pismo to jest kontynuacją wydawanego od 1946 r. najpierw dziennika, a potem tygodnika czasopisma „Folks Sztyme”.

⁵⁷ Słowo Żydowskie. O nas, <http://slowozydowskie.pl/onas/> (23.12.2021).

aż po kulturalno-literackie. Główną misją „Midrasza” w cały tym okresie było przybliżanie i objaśnianie czytelnikom żydowskiej tradycji, kultury i tożsamości⁵⁸.

Z potrzeby „odświeżenia” oblicza kultury jidysz w Polsce narodził się pomysł wydawania przez Fundację Shalom kwartalnika „Cwiszn”. Pierwszy jego numer ukazał się wiosną 2010, a ostatni zimą 2014 r. Głównym celem tego pisma było pokazywanie związków między kulturą jidysz a kulturą polską, pomiędzy różnymi okresami historycznymi i dziedzinami sztuki. Na łamach „Cwiszn” podejmowana była nie tylko tematyka pamięci i ochrony dziedzictwa, lecz także kwestie dotyczące współczesnej kultury polskiej. Prezentowano teksty krytyczne i naukowe z szeroko pojętej jidyszystyki, a także dawniejsza i współczesna literatura jidysz w przekładach na polski oraz wybrane teksty w oryginale⁵⁹.

Na kulturze, sztuce, problemach społecznych, historii oraz polskiej i europejskiej tradycji żydowskiej koncentruje się magazyn społeczno-kulturalny „Chidusz”. Prezentuje on pogłębioną analizę zjawisk dotyczących życia społeczności żydowskiej w Polsce, jej kultury, religii oraz historii. Pismo stara się edukować polską społeczność żydowską oraz wzmacniać jej tożsamość i docierać do tych, którzy pomimo żydowskich korzeni nie uczestniczą w życiu żydowskim w Polsce. Magazyn ukazuje się od października 2013 r. jako ogólnopolskie czasopismo, które zastąpiło wydawany wcześniej „Biuletyn Gminy Wyznaniowej Żydowskiej we Wrocławiu”. Początkowo był wydawany przez Gminę Wyznaniową we Wrocławiu, a od 2016 r. wydawcą jest Fundacja Żydowska „Chidusz”, którą w maju 2015 r. powołał Naczelny Rabin Polski Michael Schudrich przy wsparciu ZGWŻ⁶⁰.

Jednym z najstarszych pism o tematyce żydowskiej jest wspomniany już wcześniej, wydawany przez ŻIH, „Kwartalnik Historii Żydów”. W czasopiśmie tym publikowane są artykuły dotyczące historii Żydów w Polsce i innych krajach, kultury i literatury żydowskiej. Do 1993 r. ŻIH wydawał także rocznik w języku jidysz „Bleter far Geszichte”⁶¹.

Dla religijnej część społeczności żydowskiej w Polsce ważny jest wydawany od 1983 r. przez Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w Polsce „Almanach Żydowski”⁶², którego najnowszy numer ukazał się we wrześniu 2021 r. na rok 5782

⁵⁸ Czasopismo „Midrasz” kończy swoją działalność, <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/w/18-warszawa/120-aktualnosci/183-940-czasopismo-midrasz-konczy-swoja-dzialalnosc> (23.12.2021).

⁵⁹ Cwiszn. Pomiędzy. Żydowski kwartalnik o literaturze i sztuce, http://cwiszn.pl/pl/pages/show/ostatni_numer (27.12.2021); Kwartalnik „Cwiszn”, <http://shalom.org.pl/kwartalnik-cwiszn/> (27.12.2021).

⁶⁰ Chidusz. Magazyn żydowski, <https://chidusz.com/fundacja-zydowska/> (20.12.2021);

⁶¹ Żydowski Instytut Historyczny, Projekt realizowany w latach 2020–2024, <https://www.jhi.pl/o-instytucje/zydowskie-dziedzictwo-kulturowe-fundusze-norweskie> (16.12.2021).

⁶² Do 1988 r. pismo to wychodziło pod nazwą „Kalendarz Żydowski”, od 1989 r. jako „Kalendarz Żydowski – Almanach”, a od 1994 r. pod tytułem „Almanach – Kalendarz Żydowski”. Dopiero od 1995 r. pismo to ukazywało się jako „Almanach Żydowski”. J. Mieczkowski, *Prasa mniejszości narodowych i etnicznych w polityce państwa polskiego od 1989 roku*, Szczecin 2007, s. 344.

(2021–2022). Pismo to w pierwszej części zawiera teksty dotyczące religii i tradycji żydowskiej, a w drugiej wykazy gmin i ich filii, świąt i postów w roku, kalendarium oraz teksty modlitw i błogosławieństw⁶³.

Pismem młodzieży żydowskiej było wydawane w latach 1992–2000 „Jidele”, mające podtytuł „pismo społeczno-kulturalne Żydów i ich przyjaciół”. Na jego łamach dominowała problematyka związana z religią i tradycją żydowską. Pisano w nim o judaizmie, o funkcjonowaniu gmin żydowskich w Polsce, o sytuacji mniejszości narodowych w Polsce i w innych krajach oraz o polityce państwa wobec nich. Prowadzono dyskusje na temat, co znaczy być Żydem, a zwłaszcza młodym Żydem, we współczesnej Polsce⁶⁴.

Jeszcze innym rodzajem prasy żydowskiej były pisma o charakterze katechetycznym, adresowane do wyznawców judaizmu w Polsce. Do tego typu pism należy zaliczyć „Szterndlech” czy „Lilmod L'lamed”⁶⁵.

W ramach działalności kulturalnej, popularyzującej i prezentującej losy społeczności żydowskiej w Polsce organizowanych jest wiele wystaw. Ważną rolę odgrywają w tym względzie muzea. Przede wszystkim Muzeum Historii Żydów Polskich — POLIN, które jest nowoczesną instytucją kultury — muzeum historycznym ukazującym 1000 lat dziejów polskich Żydów. Jest to miejsce spotkań osób, które interesują się zarówno przeszłością, jak i współczesną kulturą oraz myślą żydowską. Wraz z otwarciem w kwietniu 2013 r. budynku Muzeum ruszyły tu projekty kulturalne i edukacyjne — wystawy czasowe, scena teatralna, scena muzyczna, cykle filmowe, działania edukacyjne i wykłady naukowe. Od 28 października 2014 r. prezentowana jest też wystawa stała Muzeum POLIN⁶⁶.

Na krakowskim Kazimierzu, w sercu dawnej żydowskiej dzielnicy miasta funkcjonuje Żydowskie Muzeum Galicja, które stara się upamiętnić ofiary Holokaustu oraz ukazać historię i kulturę Żydów w nowej perspektywie. W tym celu zorganizowano wystawy stałe „Śladami Pamięci” i „Pamięć Niedokończona” oraz liczne wystawy czasowe. Muzeum prowadzi także działalność badawczą i wydawniczą oraz zorganizowało Multimedialne Centrum Edukacyjne zawierające bogatą kolekcję filmów poświęconych żydowskiej kulturze i Holokaustowi⁶⁷.

O historii Żydów polskich, ich tradycji i kulturze opowiada również wiele ekspozycji w opisywanym już Żydowskim Instytucie Historycznym im. Emanuela Ringelbluma. Przykładem są chociażby wystawy — „Mała Synagoga na Tłomackiem”, która

⁶³ Almanach Żydowski 2021–2022, <https://jewish.org.pl/wydarzenia/almanach-zydowski-2021-2022/> (20.12.2021).

⁶⁴ Jidele. Katalog Czasopism Kulturalnych, <http://katalog.czasopism.pl/index.php/Jidele> (20.12.2021).

⁶⁵ Mieczkowski, s. 340.

⁶⁶ Muzeum Historii Żydów Polskich — POLIN. O muzeum. Historia, <https://www.polin.pl/pl/o-muzeum> (20.12.2021).

⁶⁷ Żydowskie Muzeum Galicja. O nas, <https://galicjajewishmuseum.org/muzeum/> (12.12.2021).

przybliży temat synagogi, jej najważniejszych obiektów i funkcji m.in. rabina, kantora i szamesa, czy wystawa „Czego nie mogliśmy wykrzyczeć światu” prezentująca działalność Oneg Szabat — konspiracyjnej grupy działającej w getcie warszawskim oraz losy stworzonego przez nią unikatowego zbioru⁶⁸.

Nową inicjatywą w tym zakresie jest powołane przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego w 2018 r. Muzeum Getta Warszawskiego, którego celem jest ukazanie tragicznych wydarzeń ludności żydowskiej, które miały miejsce podczas niemieckiej okupacji w Polsce oraz chęć uczczenia pamięci tych, którzy wówczas żyli i cierpieli w getcie. Muzeum to stawia sobie za zadanie przedstawić zwiedzającym osobiste świadectwa mieszkańców getta, artefakty i ogólny przebieg wydarzeń, który doprowadził do bohaterskiego powstania w 1943 roku, a zakończył się całkowitym zniszczeniem getta i prawie całkowitym unicestwieniem jego ludności⁶⁹.

Jedną z bardziej znanych wystaw poświęconych społeczności żydowskiej w Polsce jest zorganizowana przez Fundację Shalom wystawa „I ciągle widzę ich twarze — fotografia Żydów polskich” oraz album o takim samym tytule. Wystawa powstała w oparciu o kolekcję liczącą 9 tys. zdjęć nadesłanych na apel ogłoszony przez Gołde Tencer w 1994 r. Wystawa pokazywana była w 59 miastach na całym świecie w najbardziej prestiżowych muzeach i instytucjach, m.in. w Yad Vashem w Jerozolimie czy w Centrum S. Wiesenthala w Los Angeles. Kolekcja „I ciągle widzę ich twarze” została także zdigitalizowana i udostępniona na portalu Żydzi Polscy.⁷⁰

Coraz większą rolę w propagowaniu kultury i tradycji Żydów polskich odgrywiają obecnie liczne portale internetowe. Tego rodzaju działalność w sieci prowadzi Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, które jest właścicielem portali Wirtualny Sztetl, Polscy Sprawiedliwi — przywracanie pamięci oraz Żydowska Warszawa. Pierwszy z tych portali — Wirtualny Sztetl gromadzi informacje na temat przeszło 1900 miast i miasteczek zlokalizowanych w historycznych granicach Rzeczypospolitej i przybliża historię danej społeczności żydowskiej od momentu powstania, aż po Zagładę, a w przypadku niektórych większych miast, aż do czasów współczesnych⁷¹. Polscy Sprawiedliwi z kolei to portal poświęcony tym, którzy ratowali Żydów w czasie Zagłady. Są tam teksty, uzupełniane zdjęciami, dokumentami, fragmentami wywiadów oraz skróty nagrań filmowych⁷². Żydowska Warszawa to multimedialny przewodnik on-line, który pokazuje polską stolicę przez pryzmat historii jej żydowskich mieszkańców⁷³.

⁶⁸ Żydowski Instytut Historyczny. Wystawy, <https://www.jhi.pl/wystawy> (28.12.2021).

⁶⁹ Muzeum Getta Warszawskiego, <http://1943.pl/muzeum/> (13.12.2021).

⁷⁰ www.zydzipolsky.pl; Fundacja Shalom, <http://shalom.org.pl/o-fundacji/fundacja-shalom/> (21.12.2021).

⁷¹ Wirtualny Sztetl, <https://sztetl.org.pl> (18.12.2021).

⁷² Polscy Sprawiedliwi, <http://www.sprawiedliwi.org.pl> (18.12.2021).

⁷³ Żydowska Warszawa, <http://www.warsze.polin.pl> (18.12.2021).

Historii i kulturze społeczności żydowskiej w Polsce jest poświęcony portal „Żydzi Polscy” zawierający setki fotografii, opowieści i dokumentów. Ma on charakter interaktywny, gdyż odbiorcy mają tu możliwość współtworzenia ostatecznej formy przekazu, który pojawia się w przestrzeni Internetu⁷⁴.

Inny charakter ma portal Jewish.org.pl, który wraz z profilem na FB o tej samej nazwie są jedynymi oficjalnymi mediami Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich w Polsce. Zamieszczane są tam informacje dotyczące aktualnych wydarzeń w Gminach oraz życia żydowskiego w Polsce i na świecie⁷⁵.

Portalem adresowanym do społeczności żydowskiej w Polsce jest również Jewish.pl, który zamieszcza informacje dotyczące życia żydowskiego w Polsce, a także informacje z Izraela i materiały dotyczące Żydów na całym świecie. Znajdziemy tam informacje o najnowszych wydarzeniach dotyczących Żydów oraz żydowskiej historii i kulturze. Właścicielem portalu jest Fundacja Gszarim⁷⁶.

Ważną inicjatywą kulturalną było stworzenie w 2007 r. przez Bibliotekę Narodową, we współpracy z Fundacją Shalom Cyfrowej Biblioteki Literatury Jidysz. Biblioteka ta licząca obecnie ponad 230 pozycji cyfrowych dzieł w języku jidysz powstała w 2007 r. jako pierwsza niepolaska kolekcja Cyfrowej Biblioteki Narodowej Polona. Kolekcja ta adresowana do miłośników kultury jidysz na całym świecie, jest dostępna na stronie www.polona.pl pod nazwą „Literatura jidysz”. W zbiorze tym znajdują się utwory blisko stu najważniejszych autorów jidysz na całym świecie — poetów, prozaików i dramaturgów⁷⁷.

Od początku lat 90. XX w. przedstawiciele mniejszości żydowskiej w Polsce podjęli starania w zakresie odbudowy szkolnictwa żydowskiego, mając nadzieję, że w ten sposób uda się podtrzymać życie żydowskie w najmłodszym pokoleniu tej społeczności. Celem tych inicjatyw oświatowych było wychowanie dzieci żydowskich w tradycji swojego narodu. Z powodu, iż mniejszość żydowska stanowiła nieliczną i rozproszoną społeczność wysuwano wówczas postulaty zorganizowania na początku po jednej klasie dla uczniów żydowskich w największych jej skupiskach, to jest w Warszawie, Łodzi, Wrocławiu i Katowicach. Strona żydowska zauważała także potrzebę przygotowania grupy nauczycieli w zakresie znajomości języka jidysz i języka hebrajskiego⁷⁸. Z pomocą społeczności żydowskiej przyszła wówczas Fundacja Ronalda

⁷⁴ Żydzi Polscy, <http://www.zydzipolscy.pl/articles,id,264.html> (21.12.2021).

⁷⁵ Jewish.org.pl Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w Polsce, <https://jewish.org.pl> (19.12.2021).

⁷⁶ Jewish.pl, <https://jewish.pl/pl/> (27.12.2021); Fundacja Gszarim, <https://gszarim.pl> (27.12.2021).

⁷⁷ Fundacja Shalom, <http://shalom.org.pl/o-fundacji/fundacja-shalom/> (28.12.2021).

⁷⁸ Mniejszość żydowska w Polsce ma dwa języki ojczyste. Jidysz to język „matczyny, macierzysty”, a hebrajski to język liturgii, język „święty”. Zob. szerzej: Języki mniejszościowe oraz język regionalny naszym wspólnym bogactwem. Języki mniejszości narodowych i etnicznych w życiu społecznym i gospodarczym, <http://www.jezyki-mniejszosci.pl/jm/jezyki-charakterystyka/jidysz/9183,jidysz.html> (27.12.2021).

Laudera, która w 1989 r. sfinansowała powstanie w Warszawie żydowskiego przedszkola, a następnie w 1994 r. szkoły podstawowej. W 1999 r. powstało gimnazjum, a w 2020 r. Liceum Ogólnokształcące. Obecnie jako Zespół Szkół Lauder-Morasha, w skład którego wchodzi Prywatne Przedszkole Lauder-Morasha, Prywatna Szkoła Podstawowa nr 94 Lauder — Morasha oraz Prywatne Liceum Ogólnokształcące im. Zuzanny Ginczanki, oferuje edukację w duchu judaizmu i kultury żydowskiej, a także tolerancji i szacunku dla innych religii, narodowości i kultur. Zgromadzonej wokół szkoły społeczności żydowskiej (dzieciom i ich rodzinom) zapewniają wspólne celebrowanie świąt i uroczystości. W realizowanym w tam programie, obok minimum wymaganego przez właściwe ministerstwo, są zajęcia z historii i kultury Żydów oraz nauka języka hebrajskiego⁷⁹. Dzięki wsparciu finansowym Fundacji Laudera także we Wrocławiu funkcjonują szkoły tego typu. Są to Prywatna Szkoła Podstawowa Dialogu Kultur Etz Chaim i od roku szkolnego 2019/2020 Liceum Ogólnokształcące Dialogu Kultur. Szkoły te kształcą w duchu tolerancji i szacunku dla różnych religii oraz kultur. Tworzą przyjazną i komfortową atmosferę międzykulturowego dialogu. Integrują dzieci różnych wyznań i o różnych korzeniach etnicznych⁸⁰.

Według danych MEN języka hebrajskiego uczyło się w roku szkolnym 2015/2016 322 uczniów, w roku następnym było ich 435, a w roku szkolnym 2017/2018 w 9 placówkach (3 przedszkolach, 4 szkołach i 2 gimnazjach) uczyło się tego języka 393 uczniów⁸¹.

Naukę języka hebrajskiego oraz historii i kultury żydowskiej można podjąć również na poziomie uniwersyteckim. Na Uniwersytecie Jagiellońskim funkcjonuje Instytut Judaistyki, a na Uniwersytecie Wrocławskim działa samodzielna Katedra Judaistyki. W strukturach Uniwersytetu Warszawskiego działa natomiast Zakład Hebraistyki⁸². Lektoraty z jidysz i hebrajskiego były lub są prowadzone, w zależności od liczby chętnych, na innych uczelniach, m.in. Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

Zakończenie

Analizując życie mniejszości żydowskiej w Polsce po 1989 r. można się zastanawiać, czy mamy do czynienia z jego „odbudową”, czy raczej jest to tylko trwanie, w trochę innej, zmienionej postaci. Nie ma tu chyba jednoznacznej odpowiedzi. W latach 90. XX w. zdaniem wielu badaczy mieliśmy do czynienia z deasymilacją ludności

⁷⁹ Historia szkoły, <https://www.lauder-morasha.edu.pl/historia-szkoly/> (27.12.2021).

⁸⁰ Prywatna Szkoła Podstawowa Etz Chaim we Wrocławiu, <http://www.etzchaim.pl/szkola/> (27.12.2021).

⁸¹ Machul-Telus, Nijakowski, *Mniejszości...*, s. 90.

⁸² Tamże, s. 91.

żydowskiej w Polsce. Główną przyczyną tego procesu były zmiany polityczne zachodzące w Polsce po 1989, dające nowe podłoże dla identyfikacji z żydostwem. Pojawiła się wówczas możliwość nieskrępowanego pielęgnowania swojego pochodzenia, wzmocniana zainteresowaniem innością i możliwością ideowego lub narodowościowego samookreślenia się. Tendencje te objęły wszystkie grupy społeczne i wiekowe. Zarówno ludzi młodych, jak i osoby w wieku średnim, a nawet osoby starsze, które nie były wcześniej zainteresowane kwestią własnego pochodzenia. W przypadku tych ostatnich nie bez znaczenia była możliwość uzyskania pomocy materialnej od działających wówczas w Polsce organizacji żydowskich. Z biegiem czasu ten początkowy zapal gwał. Wiele inicjatyw, w związku z brakiem zainteresowania i kurczeniem się składu osobowego, uległo likwidacji.

Mimo to, trwanie społeczności żydowskiej w Polsce jest niezaprzeczalnym faktem. Świadczy o tym działalność licznych organizacji żydowskich oraz bogate życie kulturalne, religijne i oświatowe tej mniejszości. Należy zauważyć, że jest ono skoncentrowane przede wszystkim w Warszawie, Wrocławiu i w Krakowie, a współcześni polscy Żydzi są społecznością bardzo dobrze wykształconą, przeważnie o świeckiej tożsamości. Co istotne ta świecka tożsamość często łączy się z podwójną, żydowską i polską, identyfikacją narodową.

Remarks on the situation of the Jewish minority in Poland after 1989

The Jewish minority in Poland after 1989 is a small, well-educated community of a few thousand people, most of them with a dual Jewish and Polish national identity, mainly secular. Despite their small numbers, Jews in Poland have an extensive organizational life. Indeed, the cultural, religious and educational life of this small community is quite well organized and visible. Every year there are many Jewish cultural events, which bring closer the history and culture of the Polish Jews. There are a few titles of Jewish press and private Jewish schools.